

Úloha č. 11

Odpadnutie a nové oživenie

Základný text

(Neh 13,22 SEkP) *Levitom som prikázal, aby sa očist'ovali, keď išli strážiť brány, aby sa deň sobotného odpočinku svät'il. Pamätaj na mňa, môj Bože, i pre toto a zmiluj sa nadou mnou pre svoju veľkú milosť.*

Kontext tohto verša budeme preberať v časti na stredu (Svätosť sobotného dňa). Budeme sa teraz zaoberať iba druhou časťou v. 22, kde máme zachytenú modlitbu "Pamätaj na mňa, môj Bože..." Prosba k Bohu, aby pamätal, sa v 13. kapitole opakuje na štyroch miestach (vv. 14.22.29 a 31). Z týchto veršov tvorí výnimku v. 29, kde je táto modlitba vyslovená v negatívnom zmysle a týka sa nie Nehemiáša, ale jeho oponentov.

Môžeme si všimnúť, že Izraeliti sú stále rovnakí, a majú problém so svojou vernosťou voči Bohu a jeho nariadeniam, podobne ako to bolo v čase exodu z Egypta. Nehemiáš napráva prax Božieho ľudu v ktorej zlyháva. Modlitba, ktorou uzatvára jednotlivé časti 13. kapitoly by sa mohla zdať na prvý pohľad ako žiadosť o odplatu vo význame: "Pane, ja som teraz pre teba niečo urobil a preto na mňa pamätaj." Avšak si musíme všimnúť Nehemiášov silný dôraz na Božiu milosť ("zmiluj sa nadou mnou pre svoju veľkú milosť"). Je lepšie potom túto modlitbu chápať ako výraz toho, že Nehemiáš, ako vodca židov sa so svojimi ľuďmi stotožňuje. Uvedomuje si, že akékoľvek požehnanie zo strany Boha je pre neho iba nezaslúžená milosť. Preto na túto Božiu milosť apeluje.

Nehemiáš postupnými krokmi napravné to, v čom jeho ľud pochybil, ale sám seba z tohto ľudu nevyčleňuje. Odpadnutie Božieho ľudu pre Nehemiáša nie je dôvodom, aby nad ním zlomil palicu. Každé odpadnutie je naopak dôvodom na nové oživenie, pretože toto Boh vo svojej milosti očakáva.

Nedeľa: Skazení chrámoví služobníci

(Neh 13,4-5 SEkP) ⁴*Ešte predtým kňaz Eljašib, ktorý bol správca siení nášho Boha a bol Tobijov príbuzný, ⁵prepožičal mu veľkú miestnosť, kde predtým ukladali pokrmové obety, kadidlo, nádoby, desiatky obilia, muštu a oleja, čo patrilo levitom, spevákom a vrátnikom, ako aj pozdvihované obety pre kňazov.*

Komentátori sa rozchádzajú v názoroch na Eljašiba. WILLIAMSON spochybňuje to, že by Eljašib v Neh 13,4 bol veľkňazom. Uvádza k tomu dva dôvody: (1) všade inde je použitý tvar "veľkňaz", ale v tomto texte je uvedený len ako "kňaz". (2) "opis jeho funkcie nie je vhodný pre veľkňaza"¹. Jeho funkcia by sa skôr dala nazvať "strážca komôr"². Mnohí ďalší komentátori ho stotožňujú s veľkňazom toho istého mena, o ktorom je reč aj na iných miestach (Neh 3,1.20-21; 12,10.22; 13,28). Avšak keď sa pozrieme na doslovný preklad štvrtého verša, máme tam pasívne participium "bolo mu dovolené"³ (hebr. *natún*). Doslovný preklad by teda znel asi takto: "A predtým Eljašib, kňaz, ktorému bolo dovolené, v komorách domu Boha nášho, príbuzný k Tbijovi." Aj na tomto základe sa skôr prikláňame k WILLIAMSONOVI a FENSHAMOVI, ktorí tohto kňaza Eljašiba, ktorému boli zverené miestnosti v chráme, nestotožňujú s veľkňazom Eljašibom. Avšak nemôžeme si myslieť, že by o tom veľkňaz nevedel. Veľkňaz bol rodinne prepojený so Sanballatom (Neh 13,28), aj preto bolo Tobijášovi umožnené získať jednu z posvätných miestností chrámu na súkromné účely. Tobijáš bol totiž blízkym spolupracovníkom guvernéra Samárie Sanballata.

Piaty verš poukazuje na pôvodnú funkciu miestnosti, ktorá bola spojená s prevádzkou chrámových obradov, preto bola svätá, tj. oddelená pre Hospodina. Preto aj Nehemiášova reakcia (vv. 7-9) bola veľmi dôrazná, nechal vyhodiť všetky Tobijášove veci na ulicu, priestory dal očistiť a obnovil funkciu tejto miestnosti. Očistenie miestnosti je samozrejme obradné. Samotný Tobijáš bol Amonita a v kontexte Neh 13,1 sa dozvedáme pripomenutie nariadenia, že "Amónčan a Moabčan nikdy nesmie vstúpiť do Božieho zhromaždenia". Nakoniec samotný Tobijáš aj so Sanballatom v predchádzajúcich častiach vystupovali ako protivníci Božieho ľudu.

Je poľutovaniahodné, že sa medzi kňazmi vyskytlo rodinkárstvo a títo muži, ktorí boli oddelení pre službu v Božom dome sa zapredali Božím nepriateľom. Aj tu môžeme vidieť dôsledky zmiešaných manželstiev, ktoré sú kritizované najmä v knihe Ezdráš.

¹ WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*, vol. 16. Grand Rapids: Zondervan, ePab edition 2018. s. 566. ISBN 978-0-310-58836-8. str. 486.

² FENSHAM, F. Ch. The New International Commentary of the Old Testament: *The Book of Ezra and Nehemiah*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Co. 1982. s. 268. eISBN 978-1-4674-0585-0. [Kindle version]. str. 260.

³ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 4. vyd. Praha: Kalich, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8. str. 108.

Pondelok: Obnova podpory levitov

(Neh 13,10-14 SEKP) ¹⁰*Dozvedel som sa tiež, že levitom sa neodovzdávalo to, čo im patrí, na čo sa službukonajúci leviti a speváci rozutekali, každý na svoje pole.* ¹¹*Vtedy som pokarhal predstavených a opýtal som sa: Prečo je Boží dom opustený? Potom som ich zhromaždil a postavil na ich miesta.* ¹²*Vtedy všetci Júdovci prinášali desiatky obilia, muštu i oleja do zásobárni.* ¹³*Za dozorcov nad skladiskom som určil kňaza Šelemju, zákonníka Cádoka, z levitov Pedaju a za ich pobočníka Chanána, syna Zakkúra, syna Mattanju, lebo ich pokladali za spoľahlivých. Ich úlohou bolo rozdeľovať všetky čiastky svojim bratom.* ¹⁴*Pamätaj preto na mňa, Bože môj, a nevymaž z pamäti moje dobrodenie, ktoré som preukázal domu svojho Boha a jeho službe.*

V Nehemiášovi 12. kapitole sme mali idealisticky predstavené fungovanie desiatkov. Vo verši 44 je popísané, že "Júda mal radosť zo službukonajúcich kňazov a levitov." Ľud teda rád odovzdával desiatky. Kde sa stala chyba? V prvom rade treba pripomenúť veľké zdanenie obyvateľstva počas Artaxerxovej vlády. Spomenuli sme, že bolo až trojnásobné daňové zaťaženie pre kráľovský dvor, pre dvor satrapu a po Nehemiášovom odchode bola zrejme obnovená aj daň pre dvor guvernéra. Zároveň môžeme vidieť, na situácii okolo Tobijáša a Eljašiba, že kňazi mohli do určitej miery stratiť svoju dôveryhodnosť. Každopádne neodovzdávanie desiatkov spôsobuje to, že Boží dom je opustený. Desiatky sú pre kňazov a levitov živobytím a keď ich ľudia prestali odovzdávať, boli títo muži nútení si svoje živobytie zabezpečiť iným spôsobom (tj. prácou na poliach). Dokonca je možné, že nefunkčnosť chrámu spôsobila, že "Eliašib mal poruke značný voľný priestor, ktorý dal Tobijášovi k dispozícii."⁴ Z toho vyplýva, že epizóda s Eljašibom a Tobijášom môže byť buď jednou z príčin, pre ktorú ľudia prestali platiť desiatky, alebo dokonca dôsledkom neplatenia desiatkov (čo je možno ešte pravdepodobnejšie).

V 13. verši máme zoznam mužov, ktorým bola zverená starostlivosť o dary desiatkov. Nehemiáš je tu opäť popísaný ako muž činu, ktorý hneď zavádza reformy a napravuje situáciu. Avšak poznámka "lebo ich pokladali za spoľahlivých" ukazuje, na Nehemiášovu spoluprácu s ľuďmi. Nenanominoval tam ľudí iba podľa vlastného uváženia, ale zodpovednosť zveril tým, ktorí boli pokladaní za spoľahlivých. Zaujímavé je aj zloženie tejto skupiny administrátorov. Nachádza sa tam jeden kňaz, jeden levita (ako zástupcovia skupiny, ktorej sú desiatky určené), jeden pisár (alebo účtovník - v SEKP je označený ako zákonník) a jeden laik (zastupuje tých, ktorí desiatky odovzdávajú).

⁴ WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*. str. 488.

Utorok: Desiatky a dary

(Neh 13,12 SEKP) *Vtedy všetci Júdovci prinášali desiatky obilia, muštu i oleja do zásobární.*

Verš Neh 13,12 bol súčasťou textu, ktorý sme preberali v časti na pondelok. Preto sa už teraz tomuto textu nebudeme venovať, avšak urobíme si menší exkurz o desiatkoch ako takých. THOMSON kladie tri otázky, ktoré sa týkajú desiatkov. "(1) Čo mali Židia odovzdávať ako desiatky? ... (2) Komu sa desiatky platili? ... (3) Kde sa desiatky odovzdávali?"⁵ Aby sme si mohli na tieto otázky odpovedať, musíme si uvedomiť, že v Tóre máme o desiatkoch tri dôležité texty (Lv 27,30-33; Nm 18,21-32 a Dt 14,22-29).

(1) Z týchto veršov vyplýva, že desiatky sa mali prinášať z úrody a z dobytku (Numeri hovorí iba plodinách). Jedná sa o desiatok z dedičného podielu, pretože každý kmeň okrem kmeňa Lévi dostal dedične zem, ktorej obhospodarovanie prinášalo úrodu.

(2) Z textu Lv 27,30-33 vyplýva, že desiatok patrí Hospodinovi a nič na tom nemení ani fakt, že v knihe Numeri je zmienené, že desiatky sa odovzdávajú levitom a leviti svoj desiatok z desiatku odovzdávajú Áronovi. V Deuteronomiu sa situácia trochu mení a desiatky patria vlastne tým, ktorých môžeme zo sociálneho hľadiska radiť medzi ohrozených. "Levita je v rovnakej spoločenskej triede ako bezdomovec, sirota, vdova. Ako úbožiak (chrámový sluha) patrí k najohrozenejšej skupine a spolu s nimi je celkom závislý na priazni zaistených."⁶

(3) Čo sa týka miesta, kde je možné desiatky odovzdať, je tiež vidieť posun v Deuteronomiu oproti knihám Levitikus a Numeri. V Deuteronomiu už nie je špecifikovaným miestom jeruzalemský chrám, ale hovorí sa o "mieste, ktoré si vyvolil Hospodin" toto miesto však nie je bližšie určené.

Vzhľadom k tomu, že Piata kniha Mojžišová prináša reflexiu predchádzajúcich inštrukcií Tóry, nesú pravidlá desiatkovania v Deuteronomistickom kódexe rysy revízie, korektúry či reformy desiatkovej praxe. Popis desiatkovania preto vykazuje znaky demokratizácie, či lepšie socializácie desiatkovania. Deuteronomistický kódex tak predkladá určitú vývojovú fázu desiatkovania, kedy desiatky prestali byť smerované do kultu (výhradne levitom) a začali byť nasmerované do ľudí.⁷

Tu je možné vidieť, že nariadenie o desiatkoch bolo aj v rámci biblických dejín vykladané a aktualizované takým spôsobom, aby zodpovedalo dobovým potrebám správneho chodu spoločenstva Božieho ľudu.

⁵ THOMSON, J. G. S. S. "Desátky" in: DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vyd. Praha: Návrat Domů, 2009. 1243 s. ISBN 978-80-7255-193-4. str. 160.

⁶ BENEŠ, Jiří. *Směrnice a řády: Zákoník v Páté knize Mojžišově*. Praha: Advent-Orion, 2012. 226 s. ISBN 978-80-7172-874-0. str. 36.

⁷ BENEŠ, Jiří. *Směrnice a řády: Zákoník v Páté knize Mojžišově*. str. 36.

(2Kor 9,6-9 SEkP) ⁶*Je to tak: Kto skúpo seje, skúpo bude aj žat', kto však seje štedro, štedro bude aj žat'. ⁷Každý tak ako si umienil v srdci: Nie s nevôľou, alebo z donútenia, lebo ochotného darcu miluje Boh. ⁸Veď Boh má moc rozhojniť vo vás všetku milosť, aby ste mali vždy a vo všetkom všetkého dostatok na každý dobrý skutok, ⁹ako je napísané: Rozsýpal, dával chudobným, jeho spravodlivosť trvá naveky.*

Text v druhom liste Korintským nehovorí konkrétne o desiatkoch. Treba ho čítať v kontexte ôsmej kapitoly, kde Pavol hovorí o dobrovoľnej zbierke, ktorá je určená cirkvi v Jeruzaleme. Dôvody pre túto zbierku mohli byť viaceré. Z mimobiblických zdrojov môžeme uviesť "zlú úrodu v Judsku v polovici štyridsiatych rokov prvého storočia"⁸ a taktiež "prenasledovanie cirkvi židovskými autoritami, ktoré možno prispeli k hospodárskym a sociálnym problémom."⁹ Túto zbierku však nemožno chápať iba v úzkom význame dobročinnnej zbierky. Bola to zbierka, ktorú Pavol vyberal od kresťanov pohanského pôvodu pre cirkev v Jeruzaleme, kde mali väčšinu kresťania židovského pôvodu. Potom aj pomocou takýchto zbierok mohlo ísť o spájanie týchto rozdielnych vetiev kresťanstva v prvom storočí. V rámci toho, čo sme si vyššie povedali o desiatkoch, môžeme aj tu vidieť akúsi snahu o aktualizáciu do nových zložitých pomerov kresťanskej cirkvi prvého storočia.

vv. 6-9: Apoštol Pavol tu používa podobenstvo z poľnohospodárskej oblasti. Pavol tu kombinuje "poľnohospodársky motív s morálnou axiómou"¹⁰. Podobný morálny princíp je zachytený aj v knihe Príslovia 11,24-28. Vystupuje tu do popredia paradox: "Jeden rozhadzuje a ešte mu pribúda, kým druhý šetrí viac ako treba a zakúša núdzu." (Prís. 11,24) Je to práve Hospodinova priazeň, ktorá tento paradox môže spôsobiť. "Kto dôveruje vo svoje bohatstvo, sám padne, kým spravodliví budú pučať ako listie." (Prís. 11,28) Princíp, ktorý je ukrytý v tomto Pavlovom texte môžeme aplikovať nie len na rôzne zbierky, ale aj na desiatky. Pavol tu ukazuje Korint'anom, že nie sú závislí na majetku ani na peniazoch, ale na Bohu. To, že "Boh miluje ochotného darcu" ukazuje na skutočnosť, že človek, ktorý dáva s radosťou, bude od Boha prijímať ešte viac ako doposiaľ. Dávanie a dostávanie darov je podobné ako dýchanie. Aby sme sa mohli nadýchnuť čerstvého vzduchu, musíme najskôr vydýchnuť ten starý.

⁸ MARTIN, R. P. Word Biblical Commentary: 2 Corinthians. Vol. 40. 2. Ed. Grand Rapids: Zondervan, 2017 [ePub edition]. 1098 s. ISBN 978-0310-58629-6. str. 583.

⁹ MARTIN, R. P. Word Biblical Commentary: 2 Corinthians. str. 583.

¹⁰ tamtiež, str. 639.

Streda: Svätosť sobotného dňa

(Neh 13,15-18 SEkP) ¹⁵V tých dňoch som videl, že v Judsku v deň odpočinku lisujú víno, zväzajú hromady obilia, na osly nakladajú bremená a v deň sobotného odpočinku privádzajú do Jeruzalema aj víno, hrozno, figy a rozličný náklad. Vystríhal som ich, keď v takýto deň predávali potraviny. ¹⁶Týrčania, ktorí tam bývali, privádzali v deň sobotného odpočinku ryby a predávali rozličný tovar Júdovcom i v Jeruzaleme. ¹⁷Vtedy som pokarhal judských šľachticov a opýtal som sa ich: Čo to za veľké zlo páchate, keď znesväcujete deň sobotného odpočinku? ¹⁸Nerobili tak už vaši otcovia, takže náš Boh uviedol na nás aj na toto mesto všetku tú pohromu? Vy však privolávate na Izrael ešte väčší hnev tým, že znesväcujete deň sobotného odpočinku.

"Pamätať (na) deň soboty, aby si ho svätzil." (Ex 20,8) Iba štvrté prikázanie začína slovom "pamätať". Práve na toto prikázanie má človek tendenciu zabúdať. Keď sa Nehemiáš vrátil, mohol vidieť, že na prikázanie o sobote obyvatelia Judska zabudli. Máme tu spomenuté rôzne plodiny (lisovanie vína, obilie, hrozno, figy), to naznačuje, že tento problém bol dlhodobejší, pretože "zber uvedených plodín sa uskutočňoval v rôznych obdobiach roka: hrozno v septembri až októbri, obilie od apríla do júna atď."¹¹ To, čoho sa Židia dopúšťali je veľmi podobné tomu, čo popisoval prorok Jeremiáš (porov. Jr 17,19-27). Nosenie bremien a tovaru ako aj práca s úrodou hovoria vlastne o činnosti, ktorú môžeme súhrnne nazvať: zabezpečovanie živobytia. PESCH vykladá prikázanie "pamätať na deň soboty", ako uvedenie si, že "človek je viac, než jeho výkon"¹². V tomto prikázaní sa jedná predovšetkým o prejav dôvery človeka k Bohu, podobne ako v prípade platenia desiatkov. Život veriaceho človeka nie je závislý ani na peniazoch, ani na pracovných výkonoch, ale na Bohu. To Hospodin dáva človeku všetko, čo potrebuje.

"Ak pohania žijúci v provincii mohli v sobotu obchodovať, Judejci sa museli cítiť veľmi znevýhodnení."¹³ Podobne, ako keď sa k štátnemu zdaneniu pridalo platenie desiatku. Pri sobote aj pri desiatkoch ide vlastne o prejav vzťahu s Hospodinom. Bez desiatkov nemôže fungovať život cirkvi, bez sobotného odpočinku nemôže správne fungovať duchovný život jednotlivca. A práve táto nerovnosť medzi židmi a pohanmi mohla viesť Nehemiáša k uvedomeniu si, že "túto záležitosť môže vyriešiť len vtedy, ak nebudú podobne fungovať pohanskí obchodníci."¹⁴ Vyhnáním týrskych obchodníkov, Nehemiáš odstránil aj zdroj pokušenia. HAMILTON dokonca uvádza, že Féničania (ku ktorým patrili aj obyvatelia Týru), mali v rôznych mestách vo vtedajšom známom svete niečo ako "obchodné misie"¹⁵, a obchodné aktivity, ktoré prevádzkovali v Jeruzaleme, boli doslova "útočné (vo všetkých významoch tohto slova) a bolo potrebné mu zabrániť"¹⁶.

Pre Nehemiáša bolo takéto porušovanie soboty len rozšírením praktík, ktorých sa Židia dopúšťali v predexilnej dobe, a ktoré priviedli tento národ k samotnému babylonskému exilu.

¹¹ WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*. str. 496.

¹² PESCH, O. H. *Desatero božích prikázání*. Praha: Vyšehrad, 2013. 136 s. ISBN 978-80-7429-354-2. str. 50.

¹³ WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*. str. 497.

¹⁴ tamtiež, str. 497.

¹⁵ tamtiež, str. 497.

¹⁶ tamtiež, str. 497.

Štvrtok: Keď dvaja robia to isté...

(Mt 23,23.28-30 SEkP) ²³*Beda vám, zákonníci a farizeji, pokrytci! Dávate desiatky z mäty, kôpru a rasce, ale zanedbali ste to, čo je závažnejšie v zákone: spravodlivosť, milosrdenstvo a vernosť. Toto bolo treba robiť, ale tamto zanedbávať. ...* ²⁸*Tak aj vy sa zvonka zdáte ľuďom spravodlivými, zatiaľ čo vnútri ste plní pokrytectva a nepravosti.* ²⁹*Beda vám zákonníci a farizeji, pokrytci! Staviate hrobky prorokom a ozdobujete pomníky spravodlivých.* ³⁰*Hovoríte, keby sme boli žili za dní našich otcov, neboli by sme s nimi prelievali krv prorokov.*

Matúš 23. kapitola je zvláštnou Ježišovou rečou, pretože je celá negatívna, zameraná na kritiku konkrétnej skupiny ľudí - náboženských vodcov Izraela (teda aspoň centrálna časť tejto kapitoly, vv. 13-33). Má čo dočinenia s piatou veľkou Ježišovou rečou v Matúšovom evanjeliu (kapitoly 24-25). Stručne by sme mohli zhrnúť, že Ježiš tu kritizuje povrchné prejavy náboženskosti u zákonníkov a farizejov. Ako sme si povedali v časti na stredu, Nehemiáš si všimol, že boli hriechy, ktorých sa dopúšťal Izrael pred babylonským zajatím a ktoré k tomuto zajatiu aj viedli. V poexilnej dobe sa preto začalo čoraz prísnejšie dbať o jednotlivé príkazy a zákazy, ktoré boli postupne dopĺňané a sprísňované. Práve farizeji patrili k tým, ktorí veľmi horlivo vyžadovali po ľuďoch striktné dodržiavanie týchto zásad. Avšak zabudli na to podstatné. Nešli do hĺbky vzťahov, ale zostali na povrchu litery (viď Rim 7,6). HANGER ale upozorňuje, že samotný "farizejizmus, ako snaha o spravodlivý život je hodnotený kladne"¹⁷, problémom je pokrytectvo, na ktoré však boli aj sami farizeji citliví.

v. 23: Desiatky sa mali odovzdávať z plodín ako bolo obilie, ovocie a pod. farizeji to rozšírili na každú bylinu ktorá sa urodila na záhradke, išli prísne a do detailu pritom však zabudli naj to najdôležitejšie - prikázanie lásky, ktoré tu Ježiš predstavuje slovami: "spravodlivosť, milosrdenstvo a vernosť". Ježišova argumentácia sa dá zhrnúť týmito slovami: "Ak si farizeji želajú desiatky aj z tých najmenších bylín, dobre - nechajte ich, ak súčasne venujú pozornosť najdôležitejším bodom zákona, položkám, ktoré priamo súvisia s blahobytom ostatných okolo nich. Tu sa Ježiš nápadne podobá SZ prorokom."¹⁸

vv. 27-30: Bolo bežnou praxou, že sa upravoval zovňajšok hrobov, pred Veľkou nocou, kedy bol očakávaný veľký prílev pútnikov.¹⁹ Ježiš tu použil práve túto analógiu pri popise stavu náboženských vodcov národa. Teda tak ako obielené hroby vyzerajú byť zvonku čisté, vo vnútri sa ukrýva rozklad smrti, podobne aj farizeji sa mohli javiť ľuďom na prvý pohľad ako spravodliví, avšak ich vnútro bolo naplnené pokrytectvom. Farizeji boli rovnakí ako ich otcovia, ktorí zabíjali prorokov, aj keď oni sami tvrdili opak. Vyšlo to najavo vtedy keď odsúdili a nechali popraviť samotného Božieho syna Ježiša Krista. Ježiš si však na rozdiel od nás mohol dovoliť takýto súd, pretože "sám totiž vedel, čo je v človekovi" (J 2,25b).

¹⁷ HANGER, D. A. Word Biblical Commentary: *Matthew 14-28*. vol. 33B, Grand Rapids: Zondervan, 2018 [ePub edition], 861 s. ISBN 978-0-310-58845-0. str. 371.

¹⁸ HANGER, D. A. Word Biblical Commentary: *Matthew 14-28*. str. 392.

¹⁹ tamtiež, str. 393.

Použité zdroje a literatura

BENEŠ, Jiří. *Směrnice a řády: Zákoník v Páté knize Mojžíšově*. Praha: Advent-Orion, 2012. 226 s. ISBN 978-80-7172-874-0.

Biblia Hebraica Stuttgartensia. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997. ISBN 978-3-438-05222-3.

Biblia: Slovenský ekumenický preklad. 5. Vyd. (3. opravené vyd.) Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2015. ISBN 978-80-85486-97-1.

DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vyd. Praha: Návrat Domů, 2009. 1243 s. ISBN 978-80-7255-193-4.

FENSHAM, F. Ch. The New International Commentary of the Old Testament: *The Book of Ezra and Nehemiah*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Co. 1982. s. 268. eISBN 978-1-4674-0585-0. [Kindle version].

HANGER, D. A. Word Biblical Commentary: *Matthew 14-28*. Vol. 33B, Grand Rapids: Zondervan, 2018 [ePub edition], 861 s. ISBN 978-0-310-58845-0.

MARTIN, R. P. Word Biblical Commentary: *2 Corinthians*. Vol. 40. 2. Ed. Grand Rapids: Zondervan, 2017 [ePub edition]. 1098 s. ISBN 978-0310-58629-6.

PESCH, O. H. *Desatero božích přikázání*. Praha: Vyšehrad, 2013. 136 s. ISBN 978-80-7429-354-2.

PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 4. vyd. Praha: Kalich, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8.

WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*, vol. 16. Grand Rapids: Zondervan, ePab edition 2018. s. 566. ISBN 978-0-310-58836-8.